

H. Neşe ÖZGEN

Prof. Dr., Ege Üniv. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

KENT VE ÇÖP

1996 yılından itibaren 'çöp' çalışmaya başladım. Yani şu bizim çöp, henüz yeni yeni çöp olmaktan çıkıp, 'atık' haline gelmeye başlamıştı ve oradan da hızla metalaşmış, alınır satılır bir mal olmaya yani 'katı atık' olmaya doğru yol alıyordu.

Çöp şehrin bir çıktısı olduğu kadar ona girdi de sağlayan bir ekonomik öge. Zira aslında çöp, sadece onu toplayan veya üretenlerin meselesi değil, aksine daha geniş bakılırsa, çöp, bütün şehirle birlikte yaşayan, onu geçindiren bir ekonomik faaliyet alanıdır; ara hurdacılardan, örneğin atık kağıtlardan karton imalatı, plastik üretiminin atıkları ile yeniden kazanım ve tekstil atıklarıyla yeniden üretim veya atık camdan sanayi mamulu üretme gibi faaliyetlere, demir hurdasının yeniden üretime girmesine, bu işlerden geçinen mühendislere, çöple ilgili olsun olmasın sağlıkçılara, toplayıcılardan, kapıcılara, oradan da satıcılara kadar geniş bir grup da ekmeğini çöpten kazanmaktadır.

Türkiye, bugün 'Uluslararası Katı Atık Borsası'nın güçlü bir üyesidir ve 'tehlikeli atık'lardan, 'zehirli tıkk'lara kadar, 'tıbbi atıklar'dan, 'sanayi atıkları'na kadar hemen her türden çıktı, sadece şehirlerin değil, artık uluslararası borsaların ve anlaşmaların da başağrıtın ve bir o kadar da kâr sağlayan temelidir.

Ancak, bu ekonomik ögenin şehrin insanına geri dönebilmesi için, yani her şehrin kendi çıktısından tekrar tekrar yararlanabilmesi için, yani bir anlamda tüketim ekonomisinin kendisine hediye ettiği bu dev yığıcı aynı zamanda tüketim ekonomisine karşı savaşılabilecek bir birikim olarak kullanabilmesi için, mutlaka şehrin insan gruplarının, tabakalarının, birliklerinin beraber hareket etmesi gerekiyor. Dolayısıyla, çöpün bütünü, kentsel bir sorumluluk alanıdır.

Kimdir çöp toplayanlar? Çöp toplayanlar, en üst ve kaba bir bakışla üç grupta toplanabilir:

- Her zaman çöp toplayarak geçinen ve bunu bir iş/meslek haline getirmiş olanlar,

- Çöpte yaşayanlar, yani çöpten yiyenler ve çöple birlikte devinenler,

- Geçici olarak çöpten ekmeğini kazananlar.

Çöp toplama işine bakış, bir şehrin demokrasi göstergesi sayılabilir: Örneğin toplamak, bir iş olarak veya bir meslek olarak ele alınabiliyor. Toplayıcılığı bir meslek olarak kabul edenler daha çok iktisaden gelişkin ve yeni gelen göçmenleri veya işsizleri hemen iş sahibi yapabilecek kadar imalat ve üretim sanayinde yoğunlaşmış olan, böylece bir tür sanayi demokrasisi geliştirebilmiş olan şehirler. Bu şehirlerde çöpe çıkanlar herhangi bir meslek grubu kadar saygın. Bu yüzden çocuklarını da bu mesleğe çıkarıyorlar. İşe ailecek yapılan 'kirlili', 'kokan' bir iş olarak bakıyorlar. İş elbiseleri, iş zamanları ve işyerleri var. Bu işe bir aile mesleği olarak bakıyorlar.

Öte yandan, çöp toplamaya, gelişmiş olmayan ve yoksul şehirlerde bir iş olarak bakılıyor. Bu şehirlerde çöp toplayanlar, yaptıkları işe çocuklarını çıkartmak istemiyorlar ve bir an önce bu işi terketmeye çalışıyorlar. Bu şehirlerin çöpleri de yoksul olduğundan, geliri yüksek değil ve şehir halkı bu işe 'aşağılık', 'onursuz' bir iş olarak bakıyor. Şehrin kendisi çok zor geçiniyor ve böylece her bir alta düşene bir tekme daha atılmaya çalışılıyor.

Her iki grup şehirde de çöpten, ailece yapıldığında kazanılan para, asgari ücretin bir kaç katı olabiliyor. Ama zaten asgari ücret açlık sınırının bile çok altında olduğundan, ailecek çöpün içinde gece gündüz çalışmanın, şehre katılamamamın, insanlar tarafından aşağılanarak işini yapmanın, en

fazla 50 yaşına kadar ömür uzunluğuna razı olmanın, ağır hastalıkların (Ağır metal solunması nedeniyle zehirlenmeler, kas ve kemik harabiyeti, solunum yolu hastalıkları, kuduz ve hayvanlarla sürekli savaşmanın bedeli olarak yaralar, kesikler, ağırlaşmış deri hastalıkları örneğin uyuz, romatizma vb.) bedeli sadece ailecek yoksulluk sınırını tutturabilmek oluyor. Üçüncü grup şehirler ise travma görmüş şehirler: Ağır yoksulluk ve hızlı zenginlik uçurumlarının yüksek olduğu ve asıl olarak bir travma geçirmiş şehirlerde, 'çöpe çıkma' çocuklar arasında çok popüler. Batman, Diyarbakır, Kocaeli, İstanbul gibi, savaş veya deprem ya da mafioso kurumsal yapılar vb. travmalarla benlik saygıları da zedelenmiş şehirlerde, insana yönelik ayrımcılık çok daha kıyıcı cereyan edebiliyor. Bu şehirlerde çocukların sokakta olmaları doğrudan illegalitenin içinde olmaları anlamına gelebiliyor. Her türden ayrımcılık ve şiddete daha yakın oluyor ve daha çok bunlara maruz kalıyorlar. Bu şehirlerde bu yüzden çöp toplama da illegal bir durum olarak adlandırılabilir.

Krizle birlikte çöpe çıkma artmaktadır. Ancak çeşitli şehirlerden görebildiğimiz kadarıyla, çöp toplayıcılığı sadece yoksulluktaki artışla ilgili olarak ele alınamayacak bir olay. Bir kere çöp toplayanlar, hırsızlık, kapkaç, dilencilikle geçinme gibi bir yola sapmaktansa onurlarıyla ve elleriyle çalışarak, çok zor koşullarda ekmeklerini alınteriyle kazanan insanlar. Çöpe çıkmanın Doğululukla, Kürtlükle, etnisiteyle, Çingenelikle, Güneydoğululukla ilgisi yok. Bir şehrin en yoksulları değil ama en çaresizleri ve en itilmişleri hangi gruplarsa onlar çöp toplamaya başlıyorlar. Üstelik çöp ayıklayanlar sayesinde, şehirlerin çöpten geri kazanımları herhangi bir batı Avrupa şehrinde kat kat iyi, bir ABD şehrinde ise kıyas kabul edilmez. Dolayısıyla aslında bir tür kamu hizmeti de yapıyorlar. Adeta; taksi, dolmuş şöförleri, esnaf ve işçiler gibi. Yerel yönetimlerin çöprü bir sorun olarak kabul etmelerinin temelinde, sorunun toplayıcılardan kaynaklandığına dair bir önkabul yatıyor. Oysa sorun: Toplayıcıların şehre, ekonomiye ve sosyal hayata kabul edilmemeleridir.

Geçmiş dönemde, geleneksel 'eski refah sistemleri'nin yok olmasıyla güvensiz kalan grupların, hızla informal işlere çekildiklerini biliyoruz. Ancak, belediyeler çöpe, atık olarak bakarlar, sa-

dece şehrin atık bertarafı veya arıtmasıyla ilgiliydiler. 1980'li yıllardan başlayarak ve özellikle 1990'lı yıllarda merkezi düzeyde sorumluluk Çevre Bakanlığı'na doğru kaymıştı. Yerel düzeyde işin tek sahibi olan belediyelerin tekeli konumu da sarsılmaya başlamıştı. Ürüne odaklanmış yaklaşım ve Çevre Bakanlığı faktörü, çöp hizmetlerinin birlikler eliyle yürütülmesini ve bölgesel düzeyde kurgulanmasını gündeme getirirken hizmetin 'piyasa mekanizması' içinde şirketler eliyle görülmesini teşvik etmişti. Çöp hizmetlerinde anlayış, örgütlenme, işbölümü ve iş görme usulü bakımından ortaya çıkan kapsamlı dönüşüm, 1990'lı yılların tanımlayıcı özelliği olmuştur.

Çöp, 20. yüzyıldan farklı olarak, 21. yüzyılda yalnızca yerel bir sorun ve görev alanı değildir. 1995 yılında, Uruguay Görüşmeleri sonunda ortaya çıkan GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) metni, çöp hizmetlerini uluslararası ticarete tam liberalizasyona konu edilecek hizmet alanlarından biri saymakta; Türkiye bu başlıkta sınırötesi ticaret dışında hiçbir konuda sınırlama koymama taahhüdü vermiş bulunmaktadır. Bir başka deyişle çöp işlerinde yabancı şirketler ticari varlık sahibi olabilir; yabancı işgücü istihdam edebilir sayılmıştır.

Öte yandan özellikle sınıai ve tehlikeli atıkların uluslararası ticareti, gelişmiş ülkelere daha az gelişmiş ülkelere doğru hareket eden çöp satımı biçiminde hızlanmış ve genişlemiştir. Bunun nedenlerinden biri, gelişmiş ülkelere önemli bir sorun haline gelen sınıai ve tehlikeli atıkları yakma yoluyla bertaraf etmeye dönük politikalara karşı etkili ve sürekli bir kamuoyu muhalefeti doğmuş olmasıdır.

Böylece belediyeler de gözlerini 'atığın kazanımı' konusuna, giderek de 'atıktan kâr elde etme'ye çevirdi. Örneğin, bugün Kocaeli Belediyesi, kendi atık yakma tesisi için 'eşi benzeri bulunmayan' tanımını övgüyle yapıyor, hatta 'tesisin kârlı çalışabilmesi için, dışarıdan borsadan atık yakma ihaleleriyle para kazandığını' iftiharla söylüyor ve bunun kârlılığını artırmak için de, baca filtrelerini 'ihmal edilebilir' buluyor.

Ya da, bir çok belediye, 'kentin çöküntü bölgeleri' olarak adlandırılan ve genellikle çok eski yerleşimler olan, ama merkezde kalmış ve artık büyük yoksulluk bölgeleri olarak işleyen kentsel alanları 'Kentsel Dönüşüm Projesi' kapsamında, yeniden

yerleşime açarken, buralardaki insanları sürmenin ve kamuoyunda küçük düşürerek kendilerine yandaş sağlamanın yolunu, toplayıcıların özellikle bu mahallelerde yaşıyor olmasından faydalanarak yapıyorlar: 'Çingene, Kürt, Hırsız, Bedavacı' gibi sıfatlarla bu insanları kaçırmaya çalışıyorlar. Bunlar zaten sizin daha yakından bildiğiniz işler.

Toplayıcılarla ilgili son durumu yaratan ise, yeni Belediyeler Yasası'yla, AB uyum süreci içerisinde gelişti. Bu Yasa ile birlikte, toplayıcıların bütün sorumluluğu belediyelere verildi ve bunların belediye tarafından izlenmesi de karara bağlandı. Bu Yasa, çöp toplayıcılarının sadece belediye çalışanları olduğu, sokaktan çöp toplayarak geçinen insanların olmadığı AB ülkeleri için 'belediye işçilerinin sağlık koşullarının ve sigorta sistemlerinin iyileştirilmesi' anlamına gelirken; bizim ülkemizde, belediyelerin acilen bir şirket kurup; çöpten kâr elde etmelerini engelleyecek birer 'düşman' gibi gördüğü toplayıcılara yüklenmesiyle sonuçlandı. Ankara'daki son durumla ilgili olanları biliyorsunuz sanırım. Belediyelerin Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin açtığı bu yolu örnek almaları ve bu sorunun boyutlarının ileride daha da büyümesi kuvvetle olasıdır. Bu değerlendirmeler ışığında Ankara Tabip Odası ile İşçi Sağlığı ve İşyeri Hekimliği Komisyonu'nun meseleye sahip çıkma biçimlerini, geliştirdikleri etiği ve anlayışı tamamen doğru buluyor ve destekliyorum.

Bu değerlendirmelerden sonra, en öncelikli savunum çöp toplayıcılarının hayat şartlarının iyileştirilmesi, bu işi yaparken kazandıkları iş deneyimini kullanabilecekleri işlerde öncelikli ve insanca işlendirilmeleri, sigorta ve sağlık güvenceleri sistemine dahil edilmeleri ve öz-saygılarını onlara iade edecek bir şehir felekesinin yaratılmasını istemek olacak. Bunun yanında, aşağıda önereceğim bazı politikaların acilen hayata geçirilmesi için de savunmada olmalıyız.

Yukarıda yapılan değerlendirme özetlenirse, yapılması gereken çalışmalar şöyle sıralanabilir:

- Çöp hizmetleri için, kamuoyunun açık ve etkili katılımı ile bir ulusal politika belirlenmelidir.
- Ulusal politika, uluslararası çöp ticaretine ilişkin tavrı açıkça ortaya koymalı; azaltma, geri kazanma, bertaraf etme işlemlerinin her biri için ülke koşullarına uygun yöntem ve teknolojiler geliştirmeyi hedeflemeli; hizmetin bir kamu hizmeti olarak yürütülmesini güvence altına almalıdır.
- Ulusal politika bir yasa ile yürürlüğe girmelidir.
- Ulusal politika, merkezi düzeyde yöntem ve teknoloji geliştirme görevi üstlenmiş, planlayıcı, yatırımcı ve finansman sağlayan bir uzman kurum eliyle yaşama geçirilmelidir. Hizmet alanına ilişkin ulusal planlama bu kurum tarafından yapılarak DPT kanalıyla yürürlüğe girmelidir.
- Hizmet, kamu hizmeti olarak, belediyelerin asli görevi olmaya devam etmelidir.
- Evlerde üretilen çöplerin finansmanı ilkece belediye bütçesinden karşılanmalı, belediyelerin halkla en yakın temas içinde olan kuruluşlar oldukları göz önünde bulundurularak, çöp üretiminin azaltılması bilinci belediyeler kanalıyla yaygınlaştırılmalıdır.
- Sanayi atıkları, tehlikeli atıklar ve büyük işletme atıkları, tarifeye dayalı olarak bunları üretenlerden alınacak bedel karşılığında Sanayi Bakanlığı ile işbirliği halinde belediye hizmeti olarak giderilmelidir.
- Sektördeki uluslararası gelişmeler; şirketler ve bunların küresel stratejileri yakından ve özenle izlenmeli; ulusal karar ve örgütlenme yapısı bu baskın değişken gözönünde tutularak kurulmalı ve işletilmelidir. ●